

Η ΠΟΙΝΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ (Μάιος 1997)

Συγγραφέας: ΝΙΚΟΣ Α. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ

I. Το υφιστάμενο διεθνές θεσμικό πλαίσιο

Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος είναι ένα θέμα οπωσδήποτε προσεγγμένο και αρκετά μελετημένο στην εποχή μας [\[1\]](#), τόσο ώστε μία εισήγηση ή ένα σύντομο άρθρο με τίτλο που να αναφέρεται γενικά σε αυτήν να προϊδεάζει για ένα εγχείρημα μάλλον απρόσφορο. Ας διευκρινίσουμε λοιπόν εξ αρχής το ειδικότερο αντικείμενο που θα προσεγγίσουμε: Πρόκειται για την αντοχή των γενικών αρχών του ποινικού δικαίου απέναντι στις εξελίξεις της σχετικής πολιτικής, τις οποίες εισηγείται η διεθνής κοινωνία. Ανάμεσα άλλωστε στις γενικές αυτές αρχές, που τίθενται σε δοκιμασία, συναντά κανείς κανόνες που ενδιαφέρουν άμεσα το κράτος δικαίου και σε ορισμένες χώρες έχουν συνταγματική ισχύ. Ως εκ τούτου θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα, εντέλει, η επιβίωση της αρχής της ενοχής εν μέσω των αναμορφώσεων.

Η δυνατότητα του ποινικού δικαίου να προσφέρει χρήσιμα εργαλεία για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος είναι σήμερα κοινά αναγνωρισμένη. Αρκετά γνωστή είναι επίσης η προϊστορία της ανάπτυξης της σχετικής ποινικής πολιτικής [\[2\]](#). Ας σημειώσουμε κάποια από τα βασικά της χαρακτηριστικά.

Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες η πρώτη γενιά νομοθετημάτων στόχευε στον έλεγχο της μόλυνσης συγκεκριμένων συστατικών του περιβάλλοντος, όπως ο αέρας και το νερό. Υπάρχουν παλαιότερες διατάξεις που μαρτυρούν ότι κύριο εργαλείο για τη διαφύλαξή τους από προσβολές είχε θεωρηθεί η ποινή. Η σύλληψη του περιβάλλοντος ως ενιαίου, πολύπλοκου και εκτεταμένου, αλλά πάντως συνεκτικού εννόμου αγαθού έγινε πολύ αργότερα [\[3\]](#). Ακολούθησε τις διαπιστώσεις ότι τα συστατικά αυτά στοιχεία του περιβάλλοντος δεν είναι απομονώσιμα, καθώς και ότι οι διακινδυνεύσεις ή οι βλάβες του απορρέουν από συμπεριφορές συλλογικές και διαρκείς. Χωρίς αμφιβολία, η εξέλιξη της ποινικής θεωρίας και η εμβάθυνση στην έννοια των συλλογικών εννόμων αγαθών συνέβαλε σημαντικά προς αυτήν την κατεύθυνση.

Υπάρχουν εξάλλου χώρες, όπως η Γερμανία και ήδη και η Γαλλία, που εντάσσουν τις προσβολές του περιβάλλοντος στον ποινικό τους κώδικα και άλλες, όπως η Ελλάδα, που προτιμούν να τις εντάσσουν σε ειδικά ποινικά νομοθετήματα ή που στηρίζονται κυρίως σε διοικητικές κυρώσεις και μέτρα. Άλλη διαφοροποίηση εντοπίζεται στο γεγονός ότι ορισμένες χώρες αφιερώνουν συνταγματικές διατάξεις στην κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, ιδρύοντας σχετικό θεμελιώδες δικαίωμα^[4].

Καθώς λοιπόν η αναγνώριση της σημασίας της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος δεν έχει ανάγκη από επιχειρήματα, ας προχωρήσουμε ακριβώς στην εξέταση της συμβατότητας των νέων τάσεων με τις βασικές αρχές του ποινικού συστήματος. Μία πυκνή εξέταση του διεθνούς δικαίου που αναφέρεται στο περιβάλλον γενικά διαγράφει το εξής πλαίσιο:

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες οι μεγάλοι διεθνείς οργανισμοί έχουν προσεγγίσει το θέμα, συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός διεθνούς θεσμικού πλαισίου. Συμβάσεις και συστάσεις, κείμενα «σκληρά» ή «μαλακά» ως προς τη δεσμευτικότητά τους, συνθέτουν το πλαίσιο αυτό. Όπως είναι γνωστό, τα Ηνωμένα Έθνη αναγνώρισαν από το 1948 στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το δικαίωμα στην απόλαυση ενός υγιούς και χωρίς κινδύνους περιβάλλοντος (άρθρο 25). Το ίδιο δικαίωμα επιβεβαιώθηκε στη Συνδιάσκεψη για το Περιβάλλον που οργανώθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη το 1972. Πιο πρόσφατα, η απόφαση 1990/40 της Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών κάνει έκκληση στις κυβερνήσεις για την ενίσχυση ή τροποποίηση των εθνικών νομοθεσιών που στοχεύουν στην προστασία της φύσης και του περιβάλλοντος, κατοχυρώνοντας έτσι το δικαίωμα στη ζωή. Η απόφαση αυτή υιοθετήθηκε από το Όγδοο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη του εγκλήματος και τη μεταχείριση των εγκληματιών, στη συνέχεια δε υιοθετήθηκε η ίδια από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ως απόφαση 45/121/1990. Το Ένατο και τελευταίο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη του εγκλήματος και τη μεταχείριση των εγκληματιών (Κάιρο 1995) υιοθέτησε επίσης μία εισήγηση για τις δυνατότητες και τα όρια της ποινικής δικαιοσύνης σε ό,τι αφορά την προστασία του περιβάλλοντος. Σήμερα, ο ρόλος του ποινικού δικαίου για τη διαφύλαξη του σεβασμού και της προστασίας του περιβάλλοντος αναγνωρίζεται ως μία από τις προτεραιότητες της Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ίδιου Οργανισμού. Αυτή η προτεραιότητα παρουσιάστηκε πρόσφατα και στο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την πρόληψη

των εγκλημάτων από τον εκπρόσωπο της συγκεκριμένης Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών[5].

Στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης[6] η ανάλογη δραστηριότητα είχε τα ακόλουθα κύρια προϊόντα: Το Σεπτέμβριο του 1977 υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης η απόφαση (77) 28 για τη συμβολή του ποινικού δικαίου στην προστασία του περιβάλλοντος. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, η Σύσταση υπ' αριθ. 1(1990), που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών Δικαιοσύνης του Συμβουλίου της Ευρώπης, προσκαλεί τα κράτη-μέλη να προσδιορίσουν αν θεωρούν σκόπιμο να προχωρήσουν σε συγκεκριμένα μέτρα. Τέτοια είναι η δημιουργία ενός καταλόγου εγκλημάτων, η υιοθέτηση της αντίληψης σύμφωνα με την οποία ένα έγκλημα μπορεί να στηρίζεται στη διακινδύνευση, από κάποια πράξη, του περιβάλλοντος -είτε διαπιστώνεται εμπειρική βλάβη είτε όχι- και η διεθνής συνεργασία στο δικαστικό και στο αστυνομικό επίπεδο. Τελικά, το 1991 συστήθηκε επιτροπή ειδικών για την προπαρασκευή μίας Σύμβασης για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος[7].

Εξάλλου, η Γενική Συνέλευση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου[8] διαμόρφωσε (Μάρτιος 1996), μετά από μακρόχρονες συζητήσεις, τις θέσεις του ενόψει της αναθεώρησης της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Μεταξύ άλλων, δέχθηκε τα ακόλουθα για την πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος:

- α) Πρέπει να εισαχθεί μία ειδική ρήτρα για την προστασία του περιβάλλοντος στο Προοίμιο της Συνθήκης.
- β) Η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να μνημονευθεί στο άρθρο 3 της Συνθήκης, μεταξύ των μειζόνων στόχων της Κοινότητας.
- γ) Η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει επίσης να αναφερθεί ρητά στα άρθρα που αναφέρονται στις κοινές ευρωπαϊκές πολιτικές.
- δ) Τα κράτη-μέλη θα μπορούν να καθορίζουν αυστηρότερες μεθόδους προστασίας του περιβάλλοντος από τις αντίστοιχες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Ας προστεθεί εδώ ότι δύο μήνες αργότερα, το Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για

την πρόληψη του εγκλήματος (Στοκχόλμη, Μάιος 1996) επιβεβαίωσε τη σπουδαιότητα της ποινικής πολιτικής κατά της μόλυνσης του περιβάλλοντος και την ένταξή της ανάμεσα στους βασικούς στόχους της σύγχρονης προληπτικής πολιτικής.

Στη διεθνή σκηνή των *θεωρητικών* συζητήσεων που έλαβαν χώρα, χρειάζεται καταρχάς να μνημονευθεί το 12ο Συνέδριο της Διεθνούς Εταιρίας Ποινικού Δικαίου (Αμβούργο 1979) και το πιο πρόσφατο 15ο Συνέδριο της ίδιας Εταιρίας στο Ρίο της Βραζιλίας, το 1994. Το τελευταίο υιοθέτησε μία Σύσταση σχετικά με τις προσβολές του περιβάλλοντος και τα προβλήματα που τίθενται σχετικά με την εφαρμογή κανόνων του Γενικού Μέρους των Ποινικών Κωδίκων (Πρώτο μέρος του Συνεδρίου - η προπαρασκευαστική συνάντηση είχε γίνει στην Οτάβα του Καναδά, δύο έτη προηγουμένως). Οι αρχές, τα ζητήματα και οι σχετικές με την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων προτάσεις που περιλαμβάνονται στη Σύσταση αυτή θα μας βοηθήσουν στην έκθεση ορισμένων σκέψεων στη συνέχεια του παρόντος κειμένου.

II. Τα ισχύοντα στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα[9], όπως συμβαίνει και στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, τα ειδικότερα έννομα αγαθά, που συλλαμβάνονται στην εποχή μας ως συστατικά στοιχεία του περιβάλλοντος, ήταν ήδη αντικείμενα προστασίας με βάση ποινικές διατάξεις. Ο ελληνικός Ποινικός Κώδικας περιλαμβάνει άρθρα που τιμωρούν έτσι τις πράξεις που προκαλούν βλάβες ή κινδύνους στα δάση και στα νερά. Εδώ πρέπει να μνημονευθούν και ειδικοί ποινικοί νόμοι, όπως ο ν. 988/1979 για την προστασία των δασών και ο ν. 743/1977 για την προστασία της θάλασσας.

Το έτος 1986 είναι οριακό για την ανάπτυξη της ελληνικής ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος. Κατά το έτος αυτό ψηφίστηκε ο ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος[10], ο οποίος για πρώτη φορά θεσπίζει εγκλήματα προσβολής του περιβάλλοντος γενικά, ως ενιαίου εννόμου αγαθού. Νομοθετικοί ορισμοί εννοιών και συμπεριφορών προσβολής που καθορίζονται στο ν. 1650/1986 θα μπορούσαν να γίνουν αρκετά χρήσιμοι για τη διαμόρφωση μίας αποτελεσματικότερης πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος. Ωστόσο, πολλές από τις διατάξεις αυτές είναι «νόμοι χωλοί». Δεν προσδιορίζουν δηλαδή όλα τα στοιχεία των εγκλημάτων, αλλά αφήνουν το βάρος αυτού του προσδιορισμού σε διοικητικές αρχές. Το μεγαλύτερο μέρος από τις απαιτούμενες αυτές διατάξεις δεν εκδόθηκε ποτέ και συνεπώς η ρύθμιση μένει

ημιτελής και αναποτελεσματική. Η χαλαρότητα αυτή του νομοθετικού πλαισίου οδηγεί, όπως είναι φυσικό, σε μία μόνιμη υποτονικότητα της σχετικής ποινικής πολιτικής. Πρόκειται βέβαια για ένα θεσμικό παράδοξο, τη στιγμή που το ελληνικό Σύνταγμα αλλά και διεθνή κείμενα που έχουν υιοθετηθεί εγγυώνται ως θεμελιώδες το δικαίωμα σε ένα περιβάλλον υγιές και οικολογικά ισορροπημένο.

Ελάχιστα βέβαια μπορεί να ανακουφίσει η υπενθύμιση, ότι το παράδοξο αυτό και η έλλειψη ευθυγράμμισης ανάμεσα στη νομοθετική δραστηριότητα αφενός και τη δικαστική και τη διοικητική πρακτική αφετέρου είναι φαινόμενα διεθνώς διάχυτα και όχι ελληνικές ιδιομορφίες[11].

III. Τα γενικά χαρακτηριστικά του προβλήματος

Οι προηγούμενες διαπιστώσεις επιτρέπουν την αναγνώριση των βασικών χαρακτηριστικών της αναποτελεσματικότητας της ποινικής καταπολέμησης των προσβολών του περιβάλλοντος: λαμβάνοντας υπόψη την ανάπτυξη και τον πολλαπλασιασμό των εθνικών και των διεθνών νομοθετικών ρυθμίσεων για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι τα βασικότερα προβλήματα εντοπίζονται στο επίπεδο της εφαρμογής.

Καταρχάς, υπάρχουν χώρες στις οποίες η εφαρμογή του ποινικού δικαίου υπόκειται (όχι στην αρχή της νομιμότητας αλλά) στην αρχή της σκοπιμότητας[12], επαφίεται δηλαδή στη διακριτική ευχέρεια των διωκτικών αρχών. Είναι φυσικό στις χώρες αυτές να αποφεύγουν την ποινική δίωξη οι δύσκολες στην απόδειξή τους περιπτώσεις μόλυνσης του περιβάλλοντος.

Ωστόσο, οι ποινικές διώξεις είναι λίγες και σε χώρες, όπως η Ελλάδα, όπου η ποινική δίωξη είναι υποχρεωτική. Προφανώς οι δράστες των σχετικών εγκλημάτων είναι ιδιαίτερα δυσπρόσιτοι για το ποινικό δίκαιο, όπως οι πολύ γνωστοί στους εγκληματολόγους «εγκληματίες με λευκό κολάρο». Οι δράστες των πιο γνωστών οικολογικών καταστροφών της εποχής μας, ως άτομα, ήταν μέλη του προσωπικού μεγάλων εταιριών ή και δημόσιοι λειτουργοί. Μερικά αξέχαστα παραδείγματα είναι η τήξη του πυρήνα του ατομικού αντιδραστήρα του Τσερνομπίλ, η σταδιακή αποψίλωση του δάσους του Αμαζονίου στη Βραζιλία και, πιο πρόσφατα, η μόλυνση και περιβαλλοντική καταστροφή στη Νιγηρία που ακολουθήθηκαν από τη δολοφονία των

αρχηγών των Ογκόνι, υπερασπιστών του περιβάλλοντος[13]. Μία διαφορετική μεγάλη κατηγορία περιπτώσεων είναι οι καταστροφές του ανθρώπινου περιβάλλοντος που προκαλούνται από τη δραστηριότητα αναρίθμητων δραστών, που ενεργούν μέσα στα πλαίσια της νομιμότητας. Η «τρύπα του όζοντος» φαίνεται πως αποτελεί το αποτέλεσμα μίας παρόμοιας συλλογικής συμπεριφοράς. Η αδυναμία άσκησης ποινικών διώξεων και επομένως τήρησης μίας ποινικής πολιτικής είναι και στις περιπτώσεις αυτές φανερή.

Για όσους λοιπόν μελετούν ή εφαρμόζουν το ποινικό δίκαιο το ερώτημα τίθεται ως εξής: συμβάλλει το ίδιο το ποινικό δίκαιο με τις αναγνωρισμένες γενικές του αρχές στην αναποτελεσματικότητα αυτή; Το ερώτημα τέθηκε, όπως είδαμε παραπάνω, και οδήγησε σε κάποιες απαντήσεις στο Παγκόσμιο Συνέδριο του Ρίο (1994). Η δυσκολία εναρμόνισης ωστόσο της δικαϊκής παράδοσης τόσων χωρών και, τελικά, η ποικιλία των απαντήσεων και η γενικότητα των προτάσεων αφήνουν πολλές καίριες πτυχές του προβλήματος χωρίς οριστική λύση. Ας γίνουμε πιο αναλυτικοί:

Οι ρυθμίσεις του ποινικού δικαίου που αναφέρονται στην αιτιώδη συνάφεια, την απόπειρα, τη συμμετοχή και την ατομική ευθύνη συγκροτούν ένα συνεκτικό σύστημα που έχει ιστορικές και πολιτιστικές ρίζες. Σε ορισμένες χώρες, μάλιστα, οι βάσεις του έχουν συνταγματική κατοχύρωση. Οι αρχικές καθολικές αμφισβητήσεις της βασιμότητας ή της χρησιμότητας αυτών των αρχών ξεπεράστηκαν μάλλον γρήγορα, χάρη στην επεξεργασία θεωρητικών κατασκευών που προσάρμοζαν τις παλαιές έννοιες στις νέες ανάγκες χωρίς δραματικές ανατροπές[14].

IV. Προβλήματα αδίκου

Σε ό,τι αφορά τον άδικο χαρακτήρα των πράξεων, μπορεί κανείς να επισημάνει εν συντομία τις ακόλουθες εξελίξεις: η επεξεργασία μίας νέας εκδοχής και μορφής της έννοιας του εννόμου αγαθού, του «συλλογικού εννόμου αγαθού»[15], διευκολύνει την περιγραφή και ερμηνεία των εγκλημάτων. Η επεξεργασία αυτή επιτρέπει την αναγνώριση του περιβάλλοντος ως εννόμου ανθρωποκεντρικού ή οικολογικού αγαθού[16], κατά τις υποστηριζόμενες θεωρίες, και τον εναρμονισμό με μία από τις παραπάνω εκδοχές με το παραπάνω σύστημα. Η προσφυγή στους τύπους των εγκλημάτων των τελούμενων με παράλειψη[17], καθώς και των εγκλημάτων δυνητικής ή ιδίως αφηρημένης διακινδύνευσης, αποτρέπει το ενδεχόμενο της

καθυστέρησης της ποινικής παρέμβασης. Εξάλλου, οι επιστημονικές συζητήσεις για την αιτιότητα είναι, χωρίς αμφιβολία, ανοικτές και ανανεωμένες, δεν φαίνονται όμως να οδηγούν σε μία νέα έννοια της ατομικής πράξης στο ποινικό δίκαιο.

Η θεώρηση, επομένως, των βασικών αρχών του ποινικού δικαίου ως εμποδίων για υπερπήδηση εκ μέρους της αντεγκληματικής πολιτικής για το περιβάλλον δεν φαίνεται αναγκαία. Κατά συνέπεια, φευκτό είναι και το βαρύ κόστος που θα συνόδευε αυτόν τον παραγκωνισμό: το γεγονός δηλαδή ότι η απαξίωση αυτών των αρχών θα συνεπέφερε αυτόματα την αποστέρηση του κατηγορουμένου από τις εγγυήσεις που είναι διαθέσιμες σε κάθε κράτος δικαίου[18]. Οι εγγυήσεις αυτές πρέπει να προσφέρονται καταρχήν σε κάθε πρόσωπο που αντιμετωπίζει ποινή, είτε πρόκειται για ποινική είτε για διοικητική είτε για αστική διαδικασία. Η βαρύτητα της ποινής, καθαρά από άποψη περιεχομένου, και το μέτρο αυτής της βαρύτητας είναι τα στοιχεία που καθιστούν τις εγγυήσεις αυτές πολύτιμες για τον πολίτη. Η ευρύτερη συναίνεση για τη θέση αυτή γίνεται ακόμη πιο χρήσιμη στην εποχή μας, επειδή ο ποινικός νομοθέτης έχει την τάση να προσφεύγει σε νέες μορφές κυρώσεων.

Αποτελεί λοιπόν πιο εύλογη υπόθεση εργασίας το ενδεχόμενο να συνδέεται η αναποτελεσματικότητα αυτή του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος με την εξασθένηση των γενικών κανόνων του ποινικού δικαίου, παρά με την ισχύ και την άκαμπτη διατήρησή τους. Μπορούν εδώ να αναφερθούν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα εξασθένησης ή χαλαρότητας των κανόνων που αφορούν τη σφαίρα του αδικού:

α) Ο κανόνας της αναλογίας[19] ανάμεσα στη βαρύτητα του εγκλήματος (βαρύτητα προσδιοριζόμενη με βάση τη σημασία του εννόμου αγαθού και τη σπουδαιότητα του βαθμού βλάβης ή διακινδύνευσής του) και στη βαρύτητα της ποινής δεν τηρείται πάντοτε. Είναι αυτονόητο ότι η αναλογία αυτή δεν εξυπηρετεί μόνο μία φιλελεύθερη πολιτική υπέρ των κατηγορουμένων, αλλά και αντίστροφα την αντεγκληματική πολιτική. Μπορούμε να καταγράψουμε εδώ μία χαρακτηριστική περίπτωση: οι προβλεπόμενες από το ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος ποινές είναι ιδιαίτερα ελαφρές. Την ελαφρότητά τους προδίδει η συγκριτική τους αντιπαράθεση με τις προβλεπόμενες ποινές από τη νομοθεσία για την καταπολέμηση της διάδοσης των ναρκωτικών [20], για τη χρήση, την προμήθεια ή την κατοχή για προσωπική χρήση ναρκωτικών. Οι τελευταίες αυτές ποινές είναι βαρύτερες, άνκαι

αφορούν απλές αυτοπροσβολές κι όχι προσβολές σημαντικού αγαθού τρίτων και μάλιστα του κοινωνικού συνόλου, όπως το περιβάλλον.

β) Η χαλαρότητα των ισχυόντων ποινικών κανόνων κατά την περιγραφή του αδίκου γίνεται κρίσιμη στην περίπτωση της προσφυγής στο διοικητικό δίκαιο για τη συμπλήρωση των κανόνων αυτών με τους κατάλληλους ορισμούς. Όπως ήδη σημειώσαμε, η προσφυγή αυτή καταλήγει στη μη εφαρμογή. Η διοίκηση δεν είναι πάντοτε έτοιμη να συμπράξει με την έκδοση των αναγκαίων διατάξεων, π.χ. διατάξεων σχετικών με το ανεκτό επίπεδο εκπομπής ρύπων. Ακόμη και εκεί όπου οι διατάξεις αυτές εκδίδονται, δύσκολα τις ανακαλύπτει κανείς μέσα σε ένα λαβύρινθο πολύπλοκων κειμένων. Η απώλεια σαφήνειας είναι το μικρότερο και η αναποτελεσματικότητα το μεγαλύτερο κακό στις περιπτώσεις αυτές[21].

V. Προβλήματα ενοχής

Σε ό,τι αφορά τις κλασσικές αρχές του καταλογισμού, στο υποκειμενικό πεδίο, τα πράγματα είναι περισσότερο περίπλοκα. Σύμφωνα με μία θεμελιακή αρχή (θεμελιωμένη στο Σύνταγμα, σε ό,τι αφορά την Ελλάδα[22]), η ατομική ευθύνη συνιστά αναγκαίο συστατικό της έννοιας του εγκλήματος (*nullum crimen sine culpa* - αρχή της ενοχής). Η πρόθεση και η αμέλεια είναι οι δύο μορφές αυτού του υποκειμενικού στοιχείου των αξιόποινων πράξεων, ενώ η απόδοση ευθύνης προϋποθέτει επίσης μία πνευματική ικανότητα και μία ορισμένη ηλικία. Η ατομική ευθύνη είναι ιστορικό προϊόν σε όλες τις σύγχρονες δικαιοτικές τάξεις[23].

Ωστόσο, οι περισσότερες από τις σοβαρές προσβολές του περιβάλλοντος λαμβάνουν χώρα μέσα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων των νομικών προσώπων. Στην περίπτωση αυτή, ο εντοπισμός των υπεύθυνων φυσικών προσώπων είναι εξαιρετικά δύσκολος. Φθάνουμε έτσι ενώπιον του μείζονος προβλήματος του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος. Η Σύσταση R(88)18 του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και τα πορίσματα του 15ου Συνεδρίου της Διεθνούς Εταιρίας Ποινικού Δικαίου δέχθηκαν ότι οι νόμοι μπορούν να προβλέπουν ποινικές συνέπειες σε βάρος νομικών προσώπων (δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου). Αυτό προβλέπεται υπό τον όρο ότι πρόσωπα που ενεργούν ως διευθυντές ή όργανα της εταιρίας διαπράττουν τις αντίστοιχες πράξεις. Σύμφωνα με τις συστάσεις του Συνεδρίου, στις χώρες όπου η ατομική ποινική ευθύνη συμβαίνει να μην κατοχυρώνεται συνταγματικά, η νέα μορφή ευθύνης μπορεί να

εισαχθεί ως εξής: αν μία εταιρία ή επιχείρηση εμπλακεί σε μία δραστηριότητα που μπορεί να προκαλέσει κίνδυνο ή βλάβες στο περιβάλλον, τα πρόσωπα που είναι επιφορτισμένα με το βάρος της σχετικής πρόληψης θα θεωρούνται υπεύθυνα ενός εγκλήματος παράλειψης, εφόσον η συμπεριφορά ή ιδίως η απεισκευσία τους επιτρέπουν τη διάπραξη μίας προσβολής κατά του περιβάλλοντος. Ακόμη όμως κι αν δεν προκύψει η ενοχή οποιουδήποτε συγκεκριμένου ατόμου ελλείψει αποδείξεων ή επειδή η βλάβη έχει προκληθεί από μία συμπεριφορά (θετική πράξη ή παράλειψη) συλλογική, η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων, δημόσιων ή ιδιωτικών, υφίσταται [\[24\]](#). Από την άλλη πλευρά, η καταδίκη ενός νομικού προσώπου δεν μπορεί να απαλλάξει τους ατομικά υπεύθυνους-στελέχη από το βάρος της ατομικής ποινικής ευθύνης.

VI. Θέση για τις ορατές διεξόδους

Είναι προφανές ότι οι παραπάνω κατευθυντήριες γραμμές αποκρυσταλλώθηκαν μετά από επίπονες συζητήσεις και συνιστούν τη σύγκλιση μίας πορείας που είχε πολλές διαφορετικές αφετηρίες. Παράδειγμα, η ρητή αναφορά στη συνταγματική κατοχύρωση της αρχής της ενοχής σε ορισμένες χώρες, χωρίς πρόταση οποιασδήποτε επανεξέτασής της: Οι σχετικές *de lege* ή *de constitutione ferenda* σκέψεις δεν βρήκαν τη θέση τους στις Συστάσεις.

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω διαφορές νομοθετικής πολιτικής και αντιλήψεων, καταλήγουμε να συμμεριστούμε τα ακόλουθα:

Η δραστηριότητα και οι παρεμβάσεις των νομικών προσώπων στην κοινωνική ζωή είναι ανιχνεύσιμες και, συχνά, ορατές. Κατά συνέπεια, η σύλληψη ενός συλλογικού υποκειμένου δράσης και πρόκλησης κινδύνων ή καταστροφών του περιβάλλοντος είναι δεκτή στην έννομη τάξη γενικά. Το ειδικό ερώτημα είναι λοιπόν η ενσωμάτωση αυτού του είδους συλλογικής ευθύνης στο σύστημα του ποινικού δικαίου [\[25\]](#).

Η καταφατική απάντηση, όπως σημειώσαμε, συνεπάγεται εγκατάλειψη μίας κλασσικής αρχής του ποινικού δικαίου. Στην περίπτωση αυτή αλλοιώνεται η φυσιογνωμία του ποινικού δικαίου γενικά, αφού η μεταβολή θα συμπαρασύρει μία σειρά από θεμελιακές θέσεις: τον κανόνα της αναλογίας μεταξύ ατομικής ευθύνης και ποινής, την έννοια της (ατομικής) πράξης, τη διάκριση αυτουργού και συμμετόχου, την παραδοσιακή

μορφή υπαιτιότητας (δόλου-αμέλειας). Ίσως το δίκαιο που θα προκύψει δύσκολα να μπορεί να κρατήσει τον τίτλο του Ποινικού δικαίου[26].

Είναι λοιπόν προτιμότερο και απλούστερο να διαρθρωθεί διακλαδικά η δικαιοική προστασία του περιβάλλοντος. Οι διοικητικές και αστικές διαδικασίες και κυρώσεις[27] μπορούν να είναι αποτελεσματικές στην ανάσχεση της συλλογικής δράσης εταιριών και επιχειρήσεων. Την ίδια στιγμή οι ποινικές κυρώσεις, αν η εφαρμογή τους προχωρήσει με συνέπεια, είναι οπωσδήποτε πιο αισθητές ως μέσα πρόληψης ή καταστολής συμπεριφορών των φυσικών προσώπων.

Αν το ποινικό δίκαιο με τις φιλελεύθερες αρχές και βάσεις του θα είχε αποτύχει παρά την εφαρμογή του, η υποστήριξη της μεγάλης μεταρρύθμισης θα ήταν πιο πειστική. Προς το παρόν το ξεπέραςμα των κοινωνικών και πολιτικών αντιστάσεων για την εφαρμογή της σχετικής αντεγκληματικής πολιτικής και των ποινικών ρυθμίσεων συνεχίζει να αποτελεί το πρώτο βήμα για την αποτελεσματικότητα της ποινικής προστασίας του περιβάλλοντος.

[1] Βλ., μεταξύ άλλων, Πρακτικά του Προπαρασκευαστικού Συνεδρίου στην Παμπλόνα (Πολωνία), που διοργανώθηκε πριν από το 12ο Διεθνές Συνέδριο Ποινικού Δικαίου από την Παγκόσμια Εταιρία Ποινικού Δικαίου (Αμβούργο, 1979) με θέμα: «Η ποινική προστασία του φυσικού περιβάλλοντος». Επίσης Πρακτικά του Προπαρασκευαστικού Συνεδρίου που έλαβε χώρα στην Οτάβα (Καναδάς) πριν από το 15ο Διεθνές Συνέδριο Ποινικού Δικαίου και διοργανώθηκε από την ίδια εταιρία (Ρίο Βραζιλίας, 1994) με θέμα την εφαρμογή των κανόνων του Γενικού Μέρους του Ποινικού Δικαίου στο Ποινικό Δίκαιο του Περιβάλλοντος και τα Πορίσματα του ίδιου Συνεδρίου. Βλ. επίσης απόφαση (77)28 του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη συμβολή του ποινικού δικαίου στην νομική προστασία του περιβάλλοντος, εισηγήσεις στο 9ο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη του εγκλήματος και τη μεταχείριση των εγκληματιών, με ειδικό θέμα την προστασία του περιβάλλοντος σε διεθνές και σε εθνικό επίπεδο (Πρακτικά Συνεδρίασης 169/16).

[2] Βλ. την επισκόπηση που επιχειρεί ο *M. Prabhu* στη Γενική Εισήγηση στο Προπαρασκευαστικό Συνέδριο της Οτάβα (1992) που μνημονεύεται στην προηγούμενη σημείωση, *Revue Internationale de Droit Pénal*, 65 (1994), σ. 663 επ. Πιό πρόσφατα, Σεμινάριο για την Πρόληψη του Εγκλήματος στην Ευρώπη (Στοκχόλμη, 1996), Πρακτικά για την ανάπτυξη πολιτικής στο ίδιο πεδίο από τα Ηνωμένα Έθνη. Βλ. επίσης μελέτες σε συλλογικό έργο του Οργανισμού HEUNI (επιμέλεια *H. J. Albrecht-S.Leppe*), 1992. Σχετικά με τις μελέτες για την αντεγκληματική πολιτική κατά των προσβολών του περιβάλλοντος στην Ελλάδα βλ. Στ. Αλεξιάδη, Η ποινική προστασία

του περιβάλλοντος ως πρόβλημα, και μελέτες σε (επιμέλεια) Χρ. Ζαραφωνίτου, Η προστασία του περιβάλλοντος από εγκληματολογική σκοπιά (1996).

[3] Βλ. *St. Kareklas*, Die Lehre vom Rechtsgut und das Umweltstrafrecht, Diss., Tübingen 1990, Γ. Παναγοπούλου-Μπέκα. Το έννομο αγαθό περιβάλλον (1992).

[4] Για την ανάλυση του άρθρου 24 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος βλ. Γλ. Σιούτη, Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος (1985). Βλ. επίσης Ν. Ρώτη, Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, Τιμ.Τομ. ΣτΕ 1929-1979, τομ. Ι, Αθήνα-Κομοτηνή (1979). Αν. Τάχου, Η προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα νομοθετικό και διοικητικό (1983). Γ. Παπαδημητρίου, Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία. Νόμος και Φύση τ. 2 (1994), σ. 375 επ.

[5] *M. Joutsen*, Crime Prevention on the U.N. agenda, in: Seminar on Crime Prevention in the European Union, Documentation (1996). Βλ. επίσης *M. Bowmann*, Environmental Litigation and the International Legal System (1995), σ. 70 επ.

[6] *S. Ercmann*, The Contribution of the Council of Europe to the Protection of the Environment through Penal Law, *Revue Internationale de Droit Pénal*, 1994, σ. 1199 επ. Βλ. επίσης Εισήγηση του Γενικού Γραμματέα για τις νομικές υποθέσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης στο 19ο Συνέδριο των Υπουργών Δικαιοσύνης των χωρών της Ευρώπης, Βαλέττα Μάλτας 1994. Πρακτικά, έκδοση Συμβουλίου της Ευρώπης (1994).

[7] Κύριο αντικείμενο ενασχόλησης ήταν η αποζημίωση από βλάβες που προκαλούνται από επικίνδυνες για το περιβάλλον δραστηριότητες. Το Φεβρουάριο του 1993 μάλιστα η Επιτροπή Υπουργών κατάρτισε σχετική Σύμβαση που έχει υπογραφεί και από την Ελλάδα. Η Επιτροπή Ειδικών επεξεργάζεται θέματα ουσιαστικού ποινικού δικαίου και διεθνούς δικαίου. Βλ. Εισήγηση Γ.Γ. (1994), σ. 57 και, αντίστοιχα, σ. 82, καθώς και νεώτερη έκθεση από *C. Cunha*, Organisation of Crime Prevention, Seminar, ό.π. (σημ. 5).

[8] Σε ό,τι αφορά τα νομικά εργαλεία και την πολιτική (ιδίως τα ενεργά προγράμματα) που είναι σε ισχύ στην Ευρωπαϊκή Ένωση βλ. το συλλογικό έργο: La protection de l' environnement par les Communautés Européennes (επιμέλεια *J. Charpentier*) 1988. *A. Kiss*, Droit International de l' environnement (1989), σ. 330. *E. Reh binder-R. Stewart*, Environmental Protection Policy (1985). Επίσης *Δ. Νίκα*, Η νομική προβληματική της προστασίας του περιβάλλοντος (1985), σ. 63 επ., *Ζ. Μπήκα*, Θεσμικό πλαίσιο προστασίας του περιβάλλοντος σε διεθνές επίπεδο, στο έργο: Η προστασία του περιβάλλοντος, ό.π. (σημ. 2), σ. 121 επ.

[9] G. Sioutis, *Les institutions grecques, Droit Méditerranéen de l' environnement* (επιμ. εκδ. J.Y.Cherot-A. Roux), 1988, σ. 37 επ. Γ. Παναγοπούλου-Μπέκα, ό.π. (σημ. 3). St. Alexiadis, *Crimes against the environment in Greece*, *Revue internationale de Droit Pénal* (1994), σ. 959 επ. Βλ. επίσης το παλαιότερο άρθρο του Β. Δερβέντζα, *Η ρύπανσις του περιβάλλοντος και η ποινική της αντιμετώπισις*, *Ποιν. Χρον.* 1977, σ. 609 επ.

[10] Ανάλυση βλ. σε Θ. Γιαννόπουλου, *Οι νέες ποινικές διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος*, ΝοΒ 1987.

[11] M. Prabhu, ό.π. (σημ. 2), σ. 695.

[12] Βλ. για τη σχετική προβληματική Κ. Σταμάτη, *Η προκαταρκτική εξέταση στην ποινική διαδικασία και οι αρχές της νομιμότητας και της σκοπιμότητας* (1984).

[13] Βλ. το άρθρο *Tropical Guns*, *Newsweek* 19/8/1996.

[14] Βλ. J. H. Robert, *Le problème de la responsabilité et des sanctions pénales en matière d' environnement*, *Revue Internationale de Droit Pénal*, 1994, σ. 948.

[15] Βλ. Δ. Σπυράκου, *Η κριτική λειτουργία της έννοιας του εννόμου αγαθού* (1996), σ. 85. Χρήσιμη μπορεί επίσης να είναι η θεωρητική κατασκευή του εννόμου αγαθού «σύστημα». Βλ. M. Ronzani, *Erfolg und individuelle Zurechnung im Umweltstrafrecht* (1992), σ. 25.

[16] Βλ. Kareklas, ό.π. (σημ. 3), σ. 9.

[17] Βλ. M. Prabhu, ό.π. (σημ. 2), σ. 684.

[18] Έτσι J. H. Robert, ό.π. (σημ. 14), σ. 948.

[19] Είναι εξίσου σεβαστός στην ελληνική και τη γαλλική έννομη τάξη. Από τα πολλά έργα που αναφέρονται στον κανόνα αυτόν βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, *Η αρχή της αναλογικότητας στο εσωτερικό δημόσιο δίκαιο* (1989), *passim* και Χ. Philippe, *Le controle de proportionalité dans les jurisprudences constitutionnelles et administratives françaises* (1990), ιδίως σ. 82 επ.

[20] Για τη σύγκριση αυτή βλ. αναλυτικότερα Ν. Παρασκευόπουλου, *Ναρκωτικά-προσβολές του περιβάλλοντος: Η ανισότητα της καταστολής*, σε *Πρακτικά του Συνεδρίου της L.I.A. με θέμα Ναρκωτικά*. Μία άλλη πρόταση (Αθήνα, 1991), σ. 173 επ.

[21] Έτσι J. H. Robert, ό.π. (σημ. 14), σ. 948.

[22] Ν. Ανδρουλάκης, Το νέο Σύνταγμα και η ποινική δικαιοσύνη, στο έργο: Η επίδρασις του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου (1976). Ν. Παρασκευόπουλου, Η συνταγματική διάσταση του αδίκου και της ενοχής, Υπεράσπιση 1993, σ. 1251. Αντ. Μανιτάκη, Κράτος δίκαιου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας (1994), σ. 397.

[23] Βλ. F. W. Rothenspieler, Der Gedanke einer Kollektivschuld in juristischer Sicht (1987), σ. 18 επ.

[24] Ως πρώτη θετική θεώρηση στην Ελλάδα της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων βλ. του Τ. Φιλιππίδη, Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων (1950). Από την αναπτυγμένη γερμανική βιβλιογραφία βλ. H. J. Hirsch, Die Frage der Straffähigkeit von Personenverbänden (1993).

[25] Εύλογα μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η ενσωμάτωση της ευθύνης των νομικών προσώπων είναι ευκολότερη σε χώρες που αποδέχονται, σε κάποιο βαθμό, την αντικειμενική ευθύνη (strict liability). Βλ. R. Burnett-Hall, Environmental Law (London, 1995), σ. 927 επ. J. M. van Dunne-P. F. A. Bierbooms-A. J. Van, Liability Development in the Netherlands: Pseudistrict Liability and the Impact of the Interim Soil Cleanup Act, στο έργο: Environmental Liability (1993), σ. 72 επ.

[26] Την κριτική αυτή θέση βλ. στην ενδιαφέρουσα μελέτη του Δ. Σπυράκου, Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: Εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου, Μνήμη II Ι Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη-Χρ. Μπάκα (1996), σ. 385 επ.

[27] Κυρώσεις με βαρύτητα και ουσιαστικά χαρακτηριστικά ποινής δεν μπορούν βέβαια να μεταβαπίζονται σε διοικητικές κυρώσεις. Βλ. εύστοχες τις επιφυλάξεις που διατυπώνουν οι Σ. Λύτρας, Η έννοια των διοικητικών προστίμων και η συνταγματικότητα της επιβολής τους (1986), και Ι. Συμεωνίδης, Η διόγκωση της κρατικής λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης και η αμφισβήτηση της συνταγματικότητάς της, ΔιΔικ (1992), σ. 495 επ.